

18. *Reaume D.* Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language. Policy Reconsidered / D. Reaume // Language Rights and Political Theory. – London: London University Press, 2003.

19. *Skutnabb-Kangas T.* En collaboration avec Marc Rannut. Linguistic Human Rights / T. Skutnabb-Kangas ; Overcoming Linguistic Discrimination. Contributions to the Sociology of Language 67. Mouton de Gruyter, Berlin & New York, 1995. – 478 p.

20. *Studdert D.* Conceptualizing community : beyond the State and Individual / D. Studdert. – N.Y., 2005. – 221 p.

Надійшла до редколегії 24.10.2012 р.

УДК 35.072

В. Г. КОВАЛЬЧУК

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ТЕОРІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Здійснено аналіз сучасних теорій регіонального розвитку. Розглянуто залежність організаційно-управлінських моделей регіональної політики від рівня соціально-економічного розвитку держави. Визначено необхідність подальшого вдосконалення державного регулювання соціально-економічними процесами, забезпечення успішної реалізації та результативності заходів щодо адекватності важелів та інструментів регіональної політики потребам регіонів, їх впровадження в Україні.

Ключові слова: регіональний розвиток, державне управління, соціально-економічні процеси.

The analysis of modern theories of regional development. The relation of organizational and managerial models of regional policy on the level of socio-economic development. The need for further improvement of state regulation of social and economic processes, to ensure the successful implementation and effectiveness of measures the adequacy of levers and instruments of regional policy needs of regions and their implementation in Ukraine.

Key words: regional development, governance and socio-economic processes.

Процеси регіонального розвитку в умовах постіндустріального суспільства спираються на закладених постулатах західної та радянської шкіл регіональної економіки, що мають суттєві відмінності в підходах до побудови теорії та в її призначенні. Цим зумовлено актуальність дослідження проблематики регіоналістики на українських теренах, зокрема щодо з'ясування шляхів вдосконалення державного регулювання соціально-економічним розвитком регіонів.

Дослідженню проблем регіонального зростання присвятили свої роботи Х. Зіберт, Дж. Фрідман, Е. Таафе, Г. Мюрдаль, Х. Річардсон та ін. Саме Дж. Фрідман вважається класиком теорії “центр-периферія”, він стверджував, що економічне зростання концентрується винятково в містах [4].

Значний внесок у розробку теорії “центр-периферія” зробили такі зарубіжні й вітчизняні вчені, як О. Гранберг, О. Грицай, М. Долішній, Г. Йоффе, Т. Морозова, А. Трейвіш, В. Чекмарьов та ін. У теоретичних витоках концепції територіально-виробничого комплексоутворення і “полосів зростання” стояли видатні радянські вчені М. Баранський, М. Некрасов, А. Пробст, М. Колосовський, Ю. Саушкін, В. Немчинов та ін.

У радянській регіоналістиці порівняно із західною регіональною наукою були такі проблеми: соціальні, демографічні, екологічні, етнічних відносин, розвиток інфраструктури та сфери послуг, інформаційне середовище, поширення інновацій, що доводить до необхідності значного розширення вивчення соціальних і екологічних аспектів. Низка теоретичних питань, пов’язаних із формуванням механізмів державного управління регіональним розвитком, лишилися поза увагою фахівців або розглядаються дещо відокремлено один від одного.

Мета роботи – на основі вивчення та аналізу сучасних регіональних теорій узагальнити теоретичні підходи до формування напрямів удосконалення державного регулювання соціально-економічних процесів, забезпечення успішної реалізації та результативності заходів щодо регіонального розвитку, а також адекватності важелів та інструментів регіональної політики потребам регіонів.

Еволюція теорії регіону відображає підвищення ролі нематеріальних цілей і факторів економічного розвитку, можливості міждисциплінарних знань і переходу регіонів на модель сталого еколого-соціо-економічного розвитку.

Під час наукового аналізу автор дійшов висновку стосовно того, що в сучасних теоріях розміщення, які розробляються в останні десятиліття, не відкидаючи спадщини класиків розміщення сільськогосподарського, промислового виробництва та їх послідовників, зміщуються акценти на інші види діяльності та чинники.

У теперішній час об’єктами теорії стають розміщення інновацій, телекомунікаційних і комп’ютерних систем, розвиток реструктуруємих і конвертованих промислово-технологічних комплексів. У нових теоріях увага переміщається з традиційних чинників розміщення (транспортні, матеріальні, трудові витрати) спочатку на проблеми інфраструктурного забезпечення, структурованого ринку праці, екологічні обмеження, а в останні два десятиліття – на нематеріальні чинники. До них відносять: інтенсивність, різноманітність і якісний рівень культурної діяльності та рекреаційних послуг; творчий клімат; прив’язаність людей до своєї місцевості тощо. Оскільки нематеріальні чинники важче, ніж матеріальні, піддаються кількісній оцінці, це потребувало створення нового інформаційно-аналітичного інструментарію.

Якщо колишні теорії орієнтувалися або на приватні інтереси виробників, продавців і споживачів (західна школа) або на інтереси держави (радянська

школа), то більш сучасні теорії пояснюють закономірності розміщення в умовах суперечливості індивідуальних, групових (корпоративних, регіональних) і державних інтересів. Крім того, на відміну від колишнього детерміністського опису досліджуваних ситуацій, нові теорії аналізують і прогнозують поведінку учасників процесу розміщення в умовах ризику та невизначеності.

Важливим етапом у розвитку теорії розміщення стало дослідження процесу створення і поширення інновацій (нововведень), аналізуючи який, Т. Хегерstrand висунув теорію дифузії інновацій, тобто визнання факту дифундування в ринковій економіці досягнень науково-технічного прогресу, що стихійно поширюються в економічному просторі [6, с. 45].

Дифузія інновацій (нових видів продукції, технологій, організаційного досвіду тощо) може бути трьох типів: розширення (коли інновація рівномірно поширюється в усіх напрямках від точки виникнення); переміщення (розповсюдження в певному напрямку, залишаючи місце виникнення) та змішаний тип. Причому одна генерація (покоління) інновацій має чотири стадії: виникнення, дифузю, накопичення і насичення [2, с. 28].

Теорія Т. Хегерstrandа відображає хвилеподібний характер дифузії генерацій нововведень. В ідейному відношенні вона близька теорії великих циклів (“Довгих хвиль”) вітчизняного економіста Н. Кондратьєва.

Із теорією дифузії нововведень пов’язано формування технопарків і технополісів, які забезпечують максимальне поширення інновацій за рахунок рівномірного розміщення фірм, котрі виробляють наукомісткі види продукції.

Теорія життєвого регіонального циклу також має зв’язок з теорією дифузії інновацій [8, с. 92], розглядаючи процес виробництва товарів як процес з кількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, зрілість (насичення), скорочення. На стадії інновацій потрібні великі персональні контакти, тому найбільш сприятливим місцем для розміщення інновацій є великі міста. Активне виробництво може бути розміщено в периферійних регіонах, але, на думку вченого, це створює ризик для невеликих міст, оскільки слідом за стадією насичення починається зниження або припинення виробництва, поки не з’являться інші інновації у великих містах. Відповідно до цієї теорії регіональна економічна політика повинна концентруватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії в менш розвинених регіонах, наприклад у вигляді створення наукових центрів (технополіси, наукоміста тощо).

Теорії структуризації і ефективної організації економічного простору [2, с. 29] спираються на функціональні властивості форм просторової організації виробництва і розселення – промислових і транспортних вузлів, агломерації, територіально-виробничих комплексів, міських і сільських поселень різного типу.

Широке визнання отримала теорія полюсів зростання. Наукова розробка напрямків, пов’язаних з урбаністичними концепціями “полюсів зростання” і “осей розвитку” [9], ґрунтується на провідній ролі галузевої структури економіки, передусім, передових галузей, які створюють нові товари й послуги. Зазначена

теорія підсилює теорію центральних місць В. Кристаллера, використовуючи сучасні досягнення економічної науки, зокрема метод “витрати-випуск” В. Леонтьєва. Концепція “полюсів зростання” і “осей розвитку” також близька до теорії виробничо-територіальних комплексів М. Колосовського. Ця концепція пізніше стала пріоритетом регіонального планування.

Оскільки розвиток виробництва є нерівномірним у всіх галузях господарства, то, на думку Ж.-Р. Будвіля, існують так звані “пропульсивні” галузі, які є стимулом розвитку для всієї економіки і є не що іншим, як “полюсами розвитку”. Через систему взаємозв’язків В. Леонтьєва “витрати-випуск” ефект нововведення передається на все господарство. Концентрація виробництва призводить до зосередження пропульсивних галузей у певній точці – “центри (полюси) зростання”.

Відзначимо, що група вчених під керівництвом Е. Таафе у моделі територіального розвитку нових районів, яка застосовується для острівної країни та прибережних держав на материках, використала майже ті ж принципи, що й Ж.-Р. Будвіль. П. Потьє, досліджуючи територіальну концентрацію продуктивних сил, звернув увагу на поліцентричні міські агломерації і запропонував концепцію “осей розвитку” [3, с. 90].

Розкриваючи економічний розвиток в Європейському контексті колектив авторів під керівництвом А. Голікова, підкреслюють, що теоретичні положення про полюси розвитку використовуються в багатьох країнах при розробці стратегій просторового економічного розвитку. При цьому ідеї поляризованого розвитку по-різному пристосовуються, коли мова йде про господарсько-освоєні регіони або про нові регіони господарського освоєння.

У першому випадку поляризація відбувається в результаті модернізації і реструктуризації промислових та аграрних регіонів, створення в них передових (інноваційних) виробництв разом з об’єктами сучасної виробничої та соціальної інфраструктури. Такий підхід застосовувався у Франції, Нідерландах, Великобританії, Німеччині та інших країнах з досить високою щільністю господарської діяльності.

У другому випадку найбільш характерними полюсами зростання стають промислові вузли і особливо територіально-виробничі комплекси, які дозволяють комплексно освоювати природні ресурси, створюючи технологічний ланцюжок виробництв разом з об’єктами інфраструктури. Основний економічний ефект досягається завдяки концентрації і агломерації. У сучасній практиці просторового економічного розвитку ідеї полюсів зростання реалізуються у створенні вільних економічних зон, технополісів, технопарків [2, с. 30].

Принцип функціональної диференціації економічного простору використовується також у теоріях (концепціях) взаємодії центру (ядра) і периферії.

Сучасна теорія міжрегіональних економічних взаємодій (або взаємодій регіональних економік) найбільш повно відповідає методологічним принципам синергетики – теорії самоорганізації складних відкритих нелінійних систем

будь-якої природи [7, с. 9]. Вона інтегрує приватні теорії розміщення виробництва і виробничих факторів, міжрегіональних економічних зв'язків, розподільних відносин, використовує результати теорії загальної економічної рівноваги та міжнародної економічної інтеграції. Математичною базою теорії є багаточільова оптимізація, теорії корпоративних ігор, групового вибору та ін. Як і раніше, зберігається значна близькість теорій міжрегіональних і міжнародних економічних взаємодій.

У системному аналізі міжрегіональних взаємодій найважливішу роль відіграють три фундаментальні поняття: оптимум Парето, ядро, економічна рівновага.

Оптимум Парето в багаторегіональній системі – це безліч варіантів розвитку економіки, які не можна поліпшити для одних регіонів, не погіршуючи становища інших. Але різні оптимальні, за Парето, варіанти не однаково вигідні для окремих регіонів.

Існують можливості, що будь-які регіони, діючи самостійно або в коаліції з іншими регіонами, можуть досягти більш вигідних для себе станів. Найбільш важливою вимогою при виборі взаємовигідних варіантів для регіонів є умова приналежності до ядра [2, с. 31]. Ядро багаторегіональної системи являє собою безліч таких варіантів розвитку, у здійсненні яких зацікавлені всі регіони в тому сенсі, що їм не вигідно виділятися з системи, утворюючи коаліції. Ядро, якщо воно існує, складається тільки з оптимальних, за Парето, варіантів.

Поняття економічної рівноваги в багаторегіональній системі допускає багато модифікацій. Природний випадок економічної рівноваги в системі регіонів, коли для кожного з них сальдо міжрегіонального обміну, вимірюється в цінах рівноваги, дорівнює нулю.

У цілому регіональна система відтворення являє собою складно організовану систему функціонування різних компонентів господарської діяльності, що знаходяться в тісному взаємозв'язку і взаємодії.

Передбачається, що органи регіонального управління, що виражають інтереси населення свого регіону, прагнуть знайти такі економічні рішення, через співвідношення фактичного, гіпотетичних і потенційних станів у дворегіональній системі, які при наявних можливостях найкращим чином задовольняють потреби населення (максимізують добробут). Для обчислення оптимальних станів і ефектів міжрегіональних взаємодій використовуються багаторегіональні багатогалузеві моделі. Інформаційну їх основу складають національні та регіональні міжгалузеві баланси. Вплив міжрегіонального товарообміну на показники регіональних економік вимірюється за допомогою спеціальних експериментів на цих математичних моделях.

Концепція так званого “нового регіоналізму” ввібрала результати попередніх теорій і ґрунтується, як відзначає Т. Мірзодаєва, на важливості внутрішніх і зовнішніх факторів і процесів глобалізації у просторовому розвитку [5, с. 124].

У той же період у країнах Заходу у сфері соціально-економічного розвитку визначилися два підходи: пропорційність і рівномірність регіональних економік і пріоритетний розвиток найбільш розвинених регіонів – “економічних локомотивів”, який у даний час діє в переважній більшості країн світу. Причому багато високорозвинених країн використовують у своїй практиці – “розвинену ринкову модель” регіонального управління, яка базується на саморозвитку регіонів з урахуванням їх місцевих інтересів і покладанням відповідальності за цей розвиток на місцеву владу.

У теперішній час існують три організаційно-управлінських моделі регіональної політики, які обумовлюють взаємовідносини центру та периферії: відносна автономність, агентська, комбінована (взаємодіюча) [1].

У країнах Заходу переважає перша з них, у соціалістичних і багатьох постсоціалістичних – друга (агентська), в більшості інших країнах світу – третя (комбінована).

При використанні в реалізації державної регіональної політики моделі відносної автономності регіони вирішують багато питань, що стосуються їх внутрішнього життя (наприклад, кантон Швейцарії, у кілька разів менший за площею і чисельністю населення області в Україні, має незрівнянно більші повноважень порівняно з останньою).

Змістовна сутність і спрямованість регіональної політики залежить від рівня соціально-економічного розвитку держави. У країнах, що характеризуються високим рівнем економічного розвитку, пріоритет віддається соціальній сфері – підвищення якості життя і його вирівнювання в регіональному розрізі. У країнах з більш низьким рівнем і таких, які прагнуть до його підйому, превалюють економічні пріоритети. У них при реалізації регіональної політики головна увага приділяється розвитку виробничого потенціалу, підвищенню продуктивності праці, ефективному використанню природно-ресурсного та трудового потенціалу регіонів, розвитку інфраструктури тощо.

Викладений вище матеріал приводить до висновку про те, що вчені-регіоналісти плідно працювали над створенням цілісної теорії просторової економіки. Сучасні наукові школи також розробляють, обговорюють і приймають концепції та моделі, які дають можливість вирішувати проблеми для різних типів країн і регіонів. Сьогодні до теорії міжрегіональної економічної взаємодії належать окремі теорії розміщення виробництва й виробничих факторів, міжрегіональних економічних зв'язків, розподільчих відносин.

Таким чином, як можна бачити із викладеного вище, посилена увага до регіональних аспектів економічного й соціального розвитку привела останнім часом до розширення теоретичних досліджень у галузі розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. Сучасні наукові розробки в регіоналістиці стосуються розміщення інновацій, телекомунікаційних і комп'ютерних систем, розвитку реструктуризованих і конверсійних виробництв. Крім того, в нових теоріях змінюються фактори та закономірності розміщення продуктивних сил.

Оскільки методологія регіональної політики, механізм і інструменти її реалізації спрямовані на посилення тих позитивних тенденцій регіонального розвитку, які обумовлені, перш за все, внутрішніми факторами, при врахуванні кон'юнктури національного та світового ринку, науково-технічного прогресу і інновацій, зміни в конкурентних позиціях держави в умовах інтернаціоналізації його господарської діяльності і глобалізації – тобто і зовнішніх чинників, це в значному ступені обґрунтовує необхідність розв'язання прикладних завдань державного регулювання економічного розвитку регіонів України, поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення використання їх потенціалу, дієвості управлінських рішень, удосконалення та узгодженості роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо питань формування і використання коштів місцевих бюджетів. Саме це автор бачить наступним етапом своєї роботи.

Література:

1. Варналій З. Регіональний розвиток України: проблеми та пріоритети / З. Варналій // Економіст. – 2005. – № 6. – С. 24–27.
2. Голиков А. П. Региональная политика и экономическое развитие: европейский контекст : [учеб. пособие] / А. П. Голиков, Н. А. Казакова, Ю. Г. Прав. – Х. : Экограф, 2009. – 240 с.
3. Хвесик М. А. Екосередовище і сучасність. Т. 4. Стратегія регіонального розвитку і екосередовище : [монографія] / М. А. Хвесик, Л. М. Горбач, П. П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2006. – 398 с.
4. Кузнецова О. Теоретические основы государственного регулирования экономического развития регионов / О. Кузнецова // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 48–57.
5. Мірзодаєва Т. В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону / Т. В. Мірзодаєва // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 124.
6. Муравьев Е. И. Совершенствование методологической базы разработки и реализации региональных программ социально-экономического развития / Е. И. Муравьев // Региональная экономика : теория и практика. – 2005. – № 4 (19). – С. 45.
7. Синергия становления и развития региональных экономических систем : [монография] / В. П. Решетило. – Х. : ХНАГХ, 2009. – 218 с.
8. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні / І. М. Сирота. – Х. : Одіссей, 2001. – 383 с.
9. Суховірський Б. І. Регіональна стратегія економічного розвитку України (теоретичні та прикладні основи геоekonomіки) : [монографія] / Б. І. Суховірський. – К. : КНЕУ, 2000. – 308 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2012 р.